

VÕRU KEEL JA KULTUUR

PÕHIKOOLI AINEKAVA AJALOOlise VÕRUMAA KOOLIDELE

Võru keel (murre) on ajaloolise Võrumaa traditsiooniline rahvakeel, mis lõunaesti keele ühe osana on olnud 17. sajandi keskelt kuni 19. sajandi keskpaigani kasutusel kohaliku kiriku- ja koolikeelena. Ajalooline Võrumaa moodustub nüüdsest Võru, Põlva ja osaliselt Valga ning Tartu maakonnast: sellesse kuuluvad kunagised Karula, Hargla, Kanepi, Urvaste, Rõuge, Põlva, Rāpina ja Vastseliina kihelkonnad. Ajaloolisel Võrumaal on Eesti muude piirkondadega võrreldes tunduvalt paremini säilinud traditsiooniline keelekasutus, kombestik ja omakultuur.

Õppeaine *Võru keel ja kultuur* õppimine annab õpilastele teadmisi võru keele ja kultuuriloo, oma kodupaiga ja –kihelkonna kohta, suurendab austust varasemate põlvkondade kogemuste vastu ja vastutustunnet oma kodupaiga tuleviku suhtes ning aitab kaasa võru keele ja kultuuri säilitamisele. Oluline on arendada noorema põlvkonna oskust kohalikku keelt kuulata, kõnelda, lugeda ja kirjutada (kommunikatiivsed oskused).

Võru keele ja kultuuri ainekava jaguneb kooliastmeti järgmisteks osadeks: I kooliaste – *võrukeelne aabitsaõpe* (70 t), II kooliaste – *võrukeelne kodulugu* (70 t), III kooliaste – *võru keel ja kirjandus* (35 t).

Võrukeelne aabitsaõpe koosneb võru keele algõppest ja lugemisõpetusest. Algõppe läbinud õpilased peavad aru saama võrukeelsest kõnест, väärtustama kohalikku keelt ja oskama lugeda võrukeelset teksti. *Võrukeelne kodulugu* arendab edasi võrukeelse suhtluse oskusi, tutvustab kodupaika ja –kihelkonda ning ajaloolist Võrumaad. *Võru keel ja kirjandus* hõlmab kolme valdkonda: võru keele eripära ja keele ajalugu; rahvaluule (kombestik, uskumused, tähtpäevad, rahvalaulud jms); Võrumaa kirjanikud, võrukeelne kirjandus.

1. VÕRUKHEELNE AABITSAÕPE (I kooliaste)

2. klass – võru keele algkursus (*tähtioppus*) – 35 tundi
3. klass – võrukeelne lugemisõpetus (*kiräoppus*) – 35 tundi

1. 1. Õppe-eesmärgid

Võrukeelse aabitsaõpetusega taotletakse, et õpilane:

- väärtustab võru keelt;
- tunneb algsõnavara ja mõistab lihtsamat võrukeelset kõnet;
- püüab rahuldavalt omandada võrukeelset hääldust;
- oskab lugeda võru kirjaviisis kirja pandud teksti;
- oskab kõneteemade ulatuses ennast võru keeles rahuldaval tasemel väljendada.

1. 2. Õppesisu

Hääldusoskused. Häälik ja täht; võru keele häälikute ja häälikuühendite hääldamine.

Keeleteadmised. Häälik ja täht. Võru keele häälikud ja nende märkimine võru-setu kirjaviisis: q (larüngaalklusiil), y (kõrge õ), pehmendusmärk ´, ts ja ds.

Ainsus ja mitmus. Asesõnad *maq, saq, timä, miig, tiig, nimäq*. Küsisõnad *kon, määne, minkperäst, ku pall'o*. Tagaeitus. Tegusõnad.

Tekstid. Võrukeelne rahvalaul: lastelaulud, laulumängud, liisusalmid, tähtpäevalaulud. Muinasjutud ja muistendid. Vanasõnad, mõistatused. Luuletused, lühijutud, kahekõned, lühinäidendid. Võrukeelne omalooming.

Kõnearendus- ja lugemisteemad

MINA ISE JA MEIE PERE (MAQ ESIQ JA MUQ PERE). Nimi, vanus, välimus, elukoht, lemmik- tegevused; pereliikmed ja sugulased; ühistegevused.
KODUKOHT (KODOKOTUS). Linna- või maakodu; kodu- ja metsloomad, puud-põõsad; lemmikloomad; kodutalu, -küla, -vald või –linn, kodutänav.
KOOL JA OMA KLASS (KUUL'JA UMA KLASS). Õppeained, kooliasjad, koolisõbrad.
ELURING (ELOTSÕÕR). Ilm; päike ja kuu; päev ja öö; kellaaeg; nädalapäevad, kuud; aastaajad.
TUNTUMAD RAHVAPÄRASED TÄHTPÄEVAD (RAHVAKALENDRI TÄHTPÄÄVÄQ). Aeg; tuntumad endisaegsed kombes; tähistamine tänapäeval)

1. 3. Õppetegevus

Kuulamine. Võrukeelse kõne (õpetaja, hea kodumurde kõneleja, vanavanemate kõne, lindistatud võrukeelne tekst) kuulama õppimine ja sellest aru saamine. Kaasõpilaste kõne ja ettelugemise kuulamine ning kuuldu mõistmine. Õpetaja võrukeelsete korralduste kuulamine ja kuulamisülesannete täitmine. Võrukeelsete laulude, luuletuste, muinasjuttude, lühitekstide kuulamine.

Kõnelemine. Õpetaja võrukeelsetele küsimustele lühidalt vastamine kõneteemade ulatuses. Etteloetud teksti kordamine. Küsimuste moodustamine. Kahekõnedes, rollimängudes ja lühinäidendites osalemine. Teretamine ja hüvastijätmine. Palumine, tänamine, vabandamine. Andmine ja vastuvõtmine. Tee või aadressi küsimine ja juhatamine. Ostmine ja müümine. Suhtlemine loodusega: tänamine ja palumine.

Lugemine. Võrukeelse teksti häälega ja endamisi lugema õppimine. Võrukeelse luuletuse ilmikas lugemine. Lindile lugemine. Kirjalike tööjuhiste lugemine ja mõistmine õpetaja abiga.

Kirjutamine. Üksikute sõnade ja lausete kirjutamine. Lünkteksti tegemine ja võrukeelsete harjutuste täitmine. Ristsõnade lahendamine. Pildile selgitavate sõnade ja lausete lisamine. Lihtsate lühikeste lausete moodustamine sõnastiku abil.

Lühietteütluste kirjutamine ja lühijutukeste koostamine. Kirjakeelsetele sõnadele kõneteemade ulatuses võrukeelsete vastete leidmine ja vastupidi. Lihtsate tõlkelausete koostamine (õpetaja või sõnastiku abiga).

Muud õppetegevused. Võrukeelsete liikumis- ja laulumängude mängimine. Lihtsate rahvalaulude laulmine. Valmistumine võrukeelseteks esinemisteks kooliüritustel ning maakondlikel murdeluule- ja laulupäevadel.

1. 4. Õpitulemused (püstkirjas kõigile, kaldkirjas tugevamatele)

Õpilane

- eristab võru keele häälikuid kõnes ja *oskab neid üles märkida*;
- oskab võru keele kirjakeelest erinevaid häälikuid arusaadavalt hääldada;
- saab aru võrukeelsetest korraldustest ja tööjuhenditest;
- saab õpitud sõnavara ulatuses aru võrukeelsest kõnest;
- oskab rahuldavalt lugeda võrukeelset teksti;
- oskab lihtsamatele võrukeelsetele küsimustele vastata ja *ise lihtsaid küsimusi moodustada*;
- *oskab kõneteemade piires ennast võru keeles arusaadavaks teha*;
- oskab peast mõnda vabalt valitud võrukeelset luuletust ja *rahvalaulu*;
- teab mõnda võrukeelset muinasjuttu või muistendit;
- oskab kirjutada võrukeelseid sõnu ja lauseid ning *lühietteütusi, jutukesi*.

1. 5. Õppekirjandus ja lisamaterjalid

1. 5. 1. Õppekirjandus

- P. Hagu, Jüvä Sullõv, Kauksi Ülle, M. Kõivupuu, N. Reimann. ABC–kiräoppus (võrukeelne aabits ja lugemik). 1997.
- N. Reimann, M. Faster. Tüüvihk ABC – kiräoppusõ manooq (töövihk algklassi-õpilastele). 2000.
- N. Reimann. Tiijuht ABC – kiräoppusõ manooq (metoodiline käsiraamat aabitsaõpetajale tööks algklassides). 2000.
- M. Faster. Piltsynastu latsilõ (piltsõnastik lastele). 2004.

1. 5. 2. Lisamaterjalid

- Mino Võromaa.) Võro Instituut 1995–2005. (iga-aastased kooliõpilaste võrukeelsete kirjatööde kogumikud)
- M. Kõivupuu. Tsirr-virr lõokõnõ. 2001. (lõunaeesti laule tutvustav laulik koos kassetiga)
- Laulami latsiga. Laulami latsilõ. Võro Instituut, 2005. (lastelaulude kassett)

2. VÕRUKHEELNE KODULUGU (II kooliaste)

5. klass – 35 t

6. klass – 35 t

2. 1. Õppe-eesmärgid

Võrukeelse kodulooõpetusega taotletakse, et õpilane:

- väärtustab oma kodukohta ja selle eripära: keelt, kombestikku, omakultuuri;
- väärtustab ajaloolist Võrumaad tervikuna: loodust, ajalugu, paikkondlikke keelelisi ja kultuurilisi erisusi;

- tunnetab vastutust kodupaiga tuleviku ees;
- oskab võru keeles oma kodupaika tutvustada;
- omandab uusi teadmisi võru keeles lugemisel ja kirjutamisel.

2. 2. Õppesisu

Ajalooline Võrumaa. Territoorium, piirid. Ajalooline kihelkondlik jaotus ja tähtsamad kihelkonnakeskused. Tänaused piirid. Naabrid. Elanike arv, võru keele kõnelejate hulk. Olulisemad keelelised erijooned piirkonniti.

Loodus. Tähtsamad pinnavormid ja loodusvarad. Tuntumad jõed ja järved. Metsad ja sood: taimeistik, loomastik. Tähtsamad looduslikud vaatamisväärsused.

Ajalugu. Vanimad asula- ja linnusekohad; kultusepaigad; tähtsamad arheoloogilised leiukohad. Olulisemad ajaloosündmused seostatuna Eesti ajalooga. Tähtsamad ajaloomälestised ja oluliste kohalike ajaloosündmustega seotud paigad.

Võrumaa taluelu minevikus: ehitised, tähtsamad tööriistad, talutoidud, rõivastus. Rahvarõivad kihelkonniti.

Rahvalikud pühad. Tähtsamad kirikupühad.

Tähtsamad tööd: põllutööd, jaht, kalapüük. Käsitöö liigid ja käsitöövahendid.

Vanaaegsed mänguasjad ja nende valmistamine.

Kodupaik ja pere. Suguvõsa. Vanavanemate elulood. Perepärimused. Oma suguvõsa seotus paikkonnaga. Võrumaa peretraditsioonid ja kasvatuspõhimõtted. Suguvõsa, külarahva koostöö.

Kodukihelkond. Keeleline ja kultuuriline eripära. Looduslikud, ajaloolised ja kultuuriloolised vaatamisväärsused. Lühiülevaade kodupaiga ajaloost.

Kodukandi kohanimed: talud, asulad, loodusobjektid. Kohamuistendid.

Koduküla ja koduvald. Kodulinn, -tänav, -maja. Oma kool: lühiülevaade ajaloost, tuntud õpetajad, kooli omanäolisus. Kodupaiga tuntud inimesed ja sümbolid. Kodupaika tutvustavad laulud ja luuletused. Kohalik elanikkond: tegevus- ja huvialad, vanuseline koosseis.

Kodukoha, kodukihelkonna võrdlus mõne muu ajaloolise Võrumaa piirkonnaga.

2. 3. Õppetegevus

Kuulamine. Erisuguste võrukeelsete tekstide ja eri vanuses kohalike inimeste kõne kuulamine; teemakohase võrukeelse teksti kuulamine lindilt (seostatuna etteantud ülesannetega). Vajaliku lühiinfo leidmine kuulamistekstide põhjal.

Kõnelemine. Kodulooliste kõneteemade põhjal jutustamine õpikuteksti alusel omandatud sõnavara ulatuses. Suuliste küsimuste moodustamine ja küsimustele vastamine. Kodukoha tähtsamate vaatamisväärsuste lühike kirjeldamine ja teistele huvilistele tutvustamine.

Lugemine. Võrukeelse teksti lugemine ja tekstist vajaliku koduloolise teabe leidmine. Kirjalike tööjuhendite iseseisev lugemine ja mõistmine. Kodupaika tutvustava vabalt valitud kirja- või võrukeelse ilukirjandusliku teose lugemine.

Kirjutamine. Oma kodupaika tutvustavate võrukeelsete lühikirjelduste jms. koostamine pikema teksti või piltide põhjal. Etteütluste või ümberjutustuste kirjutamine. Lünktekstide täitmine. Võrukeelse teksti tõlkimine kirjakeelde ja vastupidi.

Muud tegevused. Kodupaiga vaatamisväärsusi tutvustava matkamarsruudi koostamine (rühmatöö). Õppekäik tutvumiseks kohalike vaatamisväärsustega. Ühepäevane õppe-ekskursioon ajaloolisel Võrumaal. Kohtumine kohaliku koduuurijaga või võrukeelne muuseumitund muuseumitöötaja juhtimisel kokkulepitud teemal. Kodukanti tutvustava meene või mänuuasja valmistamine. Kodumaakonna kohta teabe otsimine arvuti abil.

2. 4. Õpitulemused (püstkirjas kõigile, kaldkirjas tugevamatele)

Õpilane

- oskab väärtustada oma kodukihelkonna ja kodukoha eripära;
- tunneb mõnda kodukoha ajaloo olulist sündmust või sündmusi *ja oskab neid Eesti ajalooga seostada*;
- oskab nimetada võrukeelseid paikkondlikke kohanimesid ja neid kaardilt leida;
- oskab leida võrukeelsest tekstist vajalikku teavet;
- tunneb tähtsamaid kohalikke ja piirkonna looduslikke, ajaloo- ja kultuuriloolisi vaatamisväärsusi;
- on võimeline oma kodukoha vaatamisväärsusi võru keeles lühidalt või *põhjalikult* tutvustama;
- *koostab võrukeelse matkamarsruudi.*

2. 5. Õppekirjandus

- M. Hirvlaane, H. Aia, A. Silm jt. Aoluulidse Võromaa kirändusnimistü. /Koostaja T. Lõbu. 2002. (bibliograafiline andmebaas Võru Instituudi kodulehel Võrumaa kihelkondade ja Võru linna ajaloo, looduse, haridus- ja seltsielu, mälestusmärkide ning tuntud inimeste kohta)
- K. Eichenbaum, M. Faster, E. Saar, A. Silm, L. Org jt. Võromaa kodolugu. /Koostaja N. Reimann. 2004. (ajaloolise Võrumaa loodust ja ajalugu ning põhjalikumalt kunagist kaheksat kihelkonda tutvustav kodulooraamat)
- K. Koreinik. Võromaa vanno ja vahtsit elopildikeisi. 2001. (õppefilm, kus tutvustatakse vanu kroonikakaadreid esimese vabariigi ajast nõukogude aja lõpuni)
- Kavas on koostada kodulooõpetuse käsiraamat õpetajale ja töövihik õpilasele.

3. VÕRU KEEL JA KIRJANDUS (III kooliaste)

8. või 9. klass – 35 t

3. 1. Õppe-eesmärgid

Võru keele ja kirjanduse õpetamisega taotletakse, et õpilane:

- väärtustab ja tunneb huvi ajalooliselt Võrumaalt pärit kirjanike loomingu vastu;
- tunneb ja väärtustab Võrumaa omakultuuri ja keelelisi erinevusi;
- tunneb võru keele tähtsamaid erijooni ja eristab keelerühmi;
- oskab kasutada võrukeelseid käsiraamatuid ja sõnastikke;
- oskab oma mõtteid võru keeles arusaadavalt väljendada;
- loeb eesmärgipäraselt ja mõistab võru keeles loetut;
- kirjutab arusaadavalt võru kirjaviisis.

3. 2. Õppesisu

Keeleteadmised. Võru keele ajaloo lühitutvustus. Keelelised erijooned. Võrumaa keelerühmade lühitutvustus: põhjarühm (Põlva, Räpina, Kanepi), läänerühm (Karula, Urvaste), lõunarühm (Hargla, Lääne-Rõuge), idarühm (Ida-Rõuge, Vastseliina, Setumaa). Kodumurde erijooned.

Sõnade muutmise. Nimisõnad: käänamine. Omadussõnad: võrdlusastmed, käänamine. Arvsõnad: järgarvud, põhiarvud. Asesõnad *maq, saq, timä, miiq, tiiq, nimäq* ja nende käänamine. Küsimused ja küsisõnadega lausete moodustamine.

Pöörsõnad. Olevik ja minevik. Kõneviisid, tegumoed.

Enim kasutatavad määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnad.
Kooliõpilaste kirjatööde keeleline analüüs.

Rahvaluule. Elu tähtsündmustega (sünd, abiellumine, surm) seotud Võrumaa kombestik ja uskumused. Rahvapärased tähtpäevad: aeg, tähtsus, kombestik. Tänapäevane kombestik.

Regivärsiline vanem paikkondlik rahvalaul. Jakob Hurt rahvaluule koguja ja uurijana. Rahvalikud võrukeelsed ja Võrumaad tutvustavad laulud. Tuntumad rahvapillid.

Kohalikud pärimused. Nüüdisaegne koolipärimus. Elulood ja mälestused. Naljandid. Kõnekäänud.

Kirjandus. Tuntumad ajalooliselt Võrumaalt pärit luuletajad (Artur Adson, Raimond Kolk, Kauksi Ülle) ja kirjanikud (Juhan Jaik, Jaan Lattik, Bernard Kangro, Richard Roht). Lühiülevaade elust ja loomingust.

Võrukeelne proosa ja luule. Võrukeelsed proosakatked ja luulenäited koos analüüsiga vähemalt kahe vabalt valitud kirjaniku ja luuletaja loomingu põhjal. Ühe võrukeelse luuletuse ilmekas esitamine ja analüüs.

3. 3. Õppetegevus

Kuulamine. Kaasõpilaste võrukeelsete esinemiste kuulamine ja ühine analüüs. Kohalike vanemate inimeste mälestuste lindistamine ja lindistuste kuulamine.

Eri lühitekstide kuulamine ja kuulamisülesannete täitmine.

Rahvalaulude, muinasjuttude kuulamine.

Kõnelemine. Loetud või kuulud teksti jutustamine. Võrukeelne vestlus (ainekava piires) igapäevateemadel kaasõpilase, õpetaja ja võru keelt kõneleva täiskasvanuga.

Kahekõned. Rollimängud. Arutelu või rühmatöö võru keeles varem kokku lepitud teemal.

Võrukeelse folkloorikava (liikumine, laul, mäng, sõnaline osa) koostamine ja esitamine.

Lugemine. Võrukeelse proosakatkendi või luuletuse ilmikas lugemine. Lindile lugemine ja loetu analüüs. Dramatiseeringute lugemine ja esitamine. Eri murdetekstide lugemine ja võrdlus.

Vabal valikul kahe võrukeelse proosateose ja kahe Võrumaa luuletaja luuletuste lugemine. Võru Instituudi koduleheküljega tutvumine.

Kirjutamine. Võrukeelse teksti kavastamine, kirjutamine ja viimistlemine. Võrukeelse lühikese luuletuse kirjutamine.

Lühikirjand. Etteütlus või ümberjutustus. Omaloominguliste tekstide kirjutamine.

Võrukeelsete küsimuste koostamine ja nende põhjal parima võru keele ja kirjanduse tundjate väljaselgitamine klassis või kogu koolis.

Võrukeelsete ristsõnade, mängude jms õppevahendite koostamine. Võrukeelsete seinalehtede ja näituste koostamine rühmatööna.

Muud tegevused. Õppekäigud kohalike kultuuritegelaste või kohamuistenditega seotud paikadesse. Kohtumised Võrumaalt pärit kultuuritegelastega. Osavõtt võrukeelse luule võistlusest. Õppekäik Eesti Kirjandusmuuseumi, et õppida kasutama võrukeelseid materjale; muuseumi võrukeelsete materjalide tutvustamine kaasõpilastele.

Küsitluskava koostamine kohaliku kombestiku ja võru keele tarvitamise kohta, küsitluse läbiviimine ning andmete töötlemine; küsitluse tulemuste kokkuvõtlik esitamine klassis või kooli konverentsil.

3. 4. Õpitulemused (püstkirjas kõigile, kaldkirjas tugevamatele)

Õpilane

- oskab nimetada tähtsamaid võru keeles kirjutatud/ kirjutavaid kirjanikke ja nende teoseid;
- tunneb põhjalikult ühe võru kirjaniku elulugu ja loomingut;

- valdab lugedes ja kirjutades rahuldaval tasemel võru kirjaviisi;
- oskab nimetada võru keele põhilisi erijooni ja keelerühmi;
- omab algetadmisi võru keele vormiõpetusest;
- oskab kuulnud või loetud võrukeelset teksti jutustada;
- oskab tõlkida võrukeelset teksti kirjakeelde ja vastupidi;
- osaleb võru keelt ja kultuuri tutvustavas rühmatöös, ühistegevuses, võistlustel;
- *oskab küsitluskava koostada, võru keeles küsitleda ja küsitlustulemuste üle arutleda;*
- *oskab teiste õpilaste võrukeelseid kirjatöid keeleliselt ja sisuliselt hinnata.*

3. 5. Õppekirjandus ja lisamaterjalid

3. 5. 1. Õppekirjandus

- T. Avarmaa, Kauksi Ülle, M. Kõiv, M. Kõivupuu, N. Reimann, A. Vissel. Võrokiilne lugõmik. 1995. (tutvustatakse kohalikku rahvaluulet ja ajalooliselt Võrumaalt pärit kirjanike loomingut)
- M. Faster. Tsiamäe luuq. 2001. (harjutuste vihik koos kassetiga)
- N. Reimann. Võromaa ja võro kiil. 2001. (lühifilm ajaloolise Võrumaa piiridest, varasemast kirjasõnast, võru keele paikkondlikest erijoontest; koos küsimustikuga)
- N. Reimann. Aastatsõõr. 2001. (lühifilm Võrumaa tähtpäevadest, mida tutvustavad õpilased erinevatest Võrumaa koolidest, koos küsimustikuga)
- Võru–eesti sõnaraamat. /Koostaja S. Iva; K. Eller, M. Faster, T. Iva, K. Kama, E. Kasak, E. Kukk, S. Nigol, J. Pulk, E. Saar, N. Reimann. 2002.

3. 5. 2. Lisamaterjalid

- Mino Võromaa. Võro Instituut: 1995–2005. (õpilaste võrukeelsete kirjatööde kogumikud)
- M. Kõivupuu.: Tsirr-virr lõokõnõ. 2001. (lõunaeesti laule tutvustav laulik koos kassetiga)